

# اسناد سیاسی تاریخی

یکی از وقایع مهم دیپلماسی در تاریخ سیاسی ایران عقد معاهدات ترکمن‌چای در سال ۱۸۲۸ میلادی است. پس از شکست ایران از روسیه، در قریه ترکمن‌چای (سرراه تبریز) بین عباس میرزا ولیعهد فتحعلی شاه و فرمانده قشون ایران از یک طرف و سردار پاسکویچ ایروانسکی فرمانده قشون روس از طرف دیگر معاهده صلح و یک عهدنامه تجارتهی و یک قرارنامه در سنه سابق‌الذکر بامضا رسید. اگرچه معاهدات مذکور مافی شده است ولی نظر باهمیتی که از لحاظ تاریخ دیپلماسی دارد بدرج آنها در مجله مبادرت‌شد. انتقادات سیاسی در موضوع آنها بشماره های بعدمحول میگردد.

## معاهده سیاسی ترکمن‌چای

چون اعلیحضرت شاهنشاه ایران و اعلیحضرت قویشوکت معظم نامدار امپراطور و صاحب‌اختیار کل ممالک روسیه بالسویه و از صمیم قلب مایل هستند که بر صدمات معارضه که مخالف میل طرفین است نهایی داده و مجدداً روابط قدیمه حسن همجواری و مودت را مابین مملکتین بوسیله صلحی که فی حد ذاته متضمن اساس امتداد و دافع مبنائی اختلافات و برودت آتیه بوده باشد برپایه و بنائی محکم استوار دارند لهذا وزرای مختار خود را که برای این امر سودمند‌آمور هستند از اینقرار معین داشتند.

از طرف اعلیحضرت امپراطور کل روسیه ژان پاسکیه ویچ آجودان جنرال و سرتیپ پیاده نظام فرمانده اردوی قفقازیه کفیل آموز غیر نظامی گرجستان و حاجی ترخان و قفقازیه رئیس قوه بحریه دریای خزر دارای نشان آلکساندر نوسکی مکمل بالماس و نشان سنت آن از درجه اول مکمل بالماس و سن ولادیمیر از درجه اول و سن زرز از درجه دوم و دو شمشیر افتخاری که یکی مرصع و دیگری طلا که روی آن اینطور نوشته شده (برای شجاعت) و دارای نشان عقاب قرمز از درجه

اول و نشان هلال عثمانی و غیره و آلکساندر ابروسکوف کنسیه دتا و پیشخدمت اعلیحضرت امپراطور دارای نشان سن ولادیمیر از درجه سوم و سن استانیلاس لهستن از درجه دوم و سن ژان بیت المقدس و از طرف اعلیحضرت شاهنشاه ایران حضرت اشرف شاهزاده عباس میرزا . وزرای مختار طرفین پس از آنکه در تر کمان جای اجلاس کرده و اختیارنامه‌های خود را مبادله و آنرا موافق فئعه و مرتب به ترتیبات شایسته یافتند فصول ذیل را منعقد و برقرار داشتند .

**فصل اول** - از امروز بیعد مابین اعلیحضرت شاهنشاه ایران و اعلیحضرت امپراطور روسیه و نیز مابین ممالک و وراث و اخلاف و اتباع اعلیحضرتین صالح و و داد و مودت کامله علی‌الدوام برقرار خواهد بود .

**فصل دوم** - چون مخاصمه طرفین معظمین که بسعادت امروز باختتام رسید تعهدات عهدنامه گلستان را باطل میدارد لهذا اعلیحضرت شاهنشاه ایران و اعلیحضرت امپراطور کل روسیه چنین صلاح دیدند که بجای عهدنامه مزبور مواد و شرایط ذیل را که مبنی بر ازدیاد و استحکام روابط آتیه مودت و صلح مابین روسیه و ایران است برقرار نمایند .

**فصل سوم** - اعلیحضرت شاهنشاه ایران از طرف خود و اخلاف و وراث خود خانات ایروان را که در دو طرف رود ارس واقع است و نیز خانات نخجوان را بملکیت مطلقه بدولت روس واگذار میکند بناء علیهذا اعلیحضرت شاهنشاه ایران متعهد میشوند که دفاتر و اسنادیکه راجع بحکومت و اداره خانات فوق‌الذکر است منتها در ظرف شش ماه از امضای این عهدنامه بمأمورین روس تسلیم نمایند .

**فصل چهارم** - دولتین معظمین معا همدتین قبول نمودند که خط سرحدی مابین دولتین از اینقرار ترسیم شود .

این خط از نقطه سرحد دولت عثمانی که بخط مستقیم نزدیکترین راه بقله کوه آغری کوچک است شروع شده بقله مزبوره رسیده و از

آنجا سرچشمه رود قراسوی سفلی که از دامنه جنوبی آغری کوچک جاری است فرود میاید پس از آن خط سرحدی طول مجرای این رود را الی محل التقای آن با رود ارس که معاذی ضرور است طی نموده و از اینجا مجری رود ارس را متابعت کرده و بقلعہ عباس آباد میرسد از استحکامات خارجی این قلعه که در ساحل راست ارس است خطی که طول آن نیم آقاج یعنی سه ورست و نیم روسی بوده باشد بنام جهات کشیده خواهد شد و تمام اراضی که در حدود این خط واقع میشود منحصر بدولت روس بوده و در ظرف دو ماه از تاریخ امروز بطور دقت تخیط خواهد شد از محلی که طرف شرقی این خط متصل برود ارس میشود خط سرحدی مجری رود مزبور را الی گذاریدی بلوک متابعت میکند و خاک ایران از این نقطه اخیر الی سه آقاج یعنی بیست و یک ورست روس در طول مجری ارس امتداد میاید بعد از وصول باین محل خط سرحدی جلگه مغان را بطور مستقیم گذشته بمحلی از مجری بالارود خواهد آمد که در سه آقاجی یعنی بیست و یک ورست پائین تر از ملتقای دو رود آدینه بازار و ساری قمیش واقع است پس از آن خط سرحدی از ساحل چپ بالها رود الی ملتقای دو رود مزبور آدینه بازار و ساری قمیش صعود کرده و از آنجا در ساحل راست رود خانه آدینه بازار شرقی الی سرچشمه آن ممتد و از سر چشمه مزبور الی قلّه تپه های جگیر میرسد بطوریکه تمام آبهاییکه بطرف دریای خزر جاری است متعلق بروسیه بوده و تمام آبهایی که جریانشان بطرف ایران است تعلق بدولت علیه خواهد گرفت .

چون در اینجا (۱) حدود دولتین بواسطه تیزه کوهها محدود میشود لهذا مقرر است که دامنه این کوهها که بسمت دریای خزر تمایل دارد متعلق بدولت روس بوده و دامنه آنطرف کوهها اختصاص بایران خواهد داشت .

(۱) یعنی از سرچشمه رود آدینه بازار الی قلّه تپه های جگیر

از تیزه تپهای جگیر خط سرحد کوهپائی را که فاصل بین طاش و ارشق است متابعت نموده و بقله کمرقوئی میرسد و قللی که فاصل دامنه دو طرف کوه های مزبور است در اینجا تجدید حدود مینماید بهمان قسم که در باب مسافت مابین سرچشمه آدینه بازار و قلهای جگیر ذکر شد پس از آن خط سرحد از قله کمر قوئی تیزه کوههاییکه بلوک زوند را از ارشق جدا مینماید متابعت نموده و بمحلی که حدود بلوک ولکیج است میرسد و ترتیبی که در باب جریان آب ذکر شده است مراعات خواهد شد و از اینقرار بلوک زو - باستانی قسمتی که در آنطرف قله کوههای مزبور است متعلق بروسیه خواهد بود.

از محلی که حدود بلوک ولکیج است خط سرحد بین الدولین قلل کوه کلوبوتی و قلل سلسله عمده کوهپائی که از بلوک ولکیج میگذرد متابعت نموده و بسرچشمه شمالی رودخانه موسوم باستارا میرسد و اینجا هم مسئله جریان آب چنانچه در فوق ذکر شده است مرعی میباشد از آنجا خط سرحدی مجری آستارا الی مصب آن در دریای خزر طی نموده و حدود خاک دولین را با تمام میرساند .

**فصل پنجم - اعلیحضرت شاهنشاه ایران محض اثبات دوستی**  
 خلاصانه که نسبت باعلیحضرت امپراطور کل روسیه دارند بموجب همین فصل از طرف خود و از طرف وراث و اخلاف خود واضحاً و علناً تصدیق مینمایند که ممالک و جزایریکه مابین خط تجدیدی فصل اخیر و نیزه جبل قفقاز و دریای خزر است و همچنین اهالی بدوی و غیره این نواحی متعلق بدولت روسیه میباشد .

### خسارت جنگ

**فصل ششم - محض تلافی مصارف کثیره که از این جنگ**  
 بین الدولین برای مملکت روسیه حاصل شده و در عوض خسارات و ضررهائی که بدینجهت باتباع روس رسیده است اعلیحضرت شاهنشاه ایران متعهد میشوند

که وجه خسارتی تأدیه کرده مصارف و ضررهای مزبور را جبران نمایند. طرفین معظمین معاهدین این وجه خسارت را بده کرور تومان رایج یا بیست میلیون منات نقره معین کرده و مقرر میدارند که ترتیب اقساط و تضمین تأدیه آن در قرارداد مخصوصی مرتب شود اعتبار و استحکام قرارداد مزبور بعدی خواهد بود که گانه لفظ بلفظ در همین عهدنامه درج شده باشد.

### ولایت عهد

**فصل هفتم -** چون اعلیحضرت شاهنشاه ایران چنین صلاح دیدند که حضرت اشرف عباس میرزا همایون فرزند خود را وارث و ولیعهد فرمایند لهذا اعلیحضرت امپراطور کل روسیه محض اینکه نیت دوستانه خود را مکشوف و میلی را که در مساعدت با استحکام این نوع وراثت دارد مشهود خاطر اعلیحضرت شاهنشاه ایران نمایند متعهد میشوند که از امروز شخص حضرت عباس میرزا را وارث و ولیعهد دولت شناخته و ایشان را از حین جلوس بتخت سلطنت سلطان حقه این مملکت بداند.

### دریای خزر

**فصل هشتم -** سفاین تجارתי روس مثل سابق حق خواهند داشت که بطور آزادی در دریای خزر و در امتداد سواحل آن سیر کرده و بکنارهای آن فرود آیند و در موقع شکست و غرق در ایران معاونت و امداد خواهند یافت.

و سفاین تجارתי ایران هم حق خواهند داشت که بقرار سابق در بحر خزر سیر نموده و سواحل روس بروند و در صورت غرق و شکست هم بانها کمک و امداد خواهند شد.

اما در باب کشتی هنی جنگی چون آنهاییکه یرق نظامی روس دارند از قدیم الایام بالاتفاق حق سیر در بحر خزر را داشته اند حال هم بدین سبب این امتیاز منحصر بهمان کشتی ها خواهد بود بطوری که غیر

ازدوات روسیه دولت دیگری حق نخواهد داشت که سفاین جنگی در دریای خزر داشته باشد.

### ترتیب سفر

**فصل نهم -** چون مکنون خاطر اعلیحضرت شاهنشاه ایران و اعلیحضرت امپراطور کل روسیه این است که در استحکام روابطی که بسمادت و میمنت مجدداً مابین دولتین استقرار یافته است سعی و کوشش نمایند مقرر میدارند که سفراء کبار و وزراء مختار و شارژ دافر هائیکه خواه برای انجام مأموریت موقتی و خواه بجهت اقامت دائمی بدربار یکدیگر فرستاده میشوند بفراخور مقام خود موافق شأن و حیثیت طرفین و مطابق مودت و اتحاد بین الدولتین و نیز بر حسب عادات ممالکتی مورد اعزاز و احترام شوند علیهذا در باب تشریفاتی که باید از طرفین ملحوظ و منظور شود دستورالعملی مخصوص مقرر خواهد شد. (۱)

### روابط تجارتي و قنسولی

**فصل دهم -** چون اعلیحضرت شاهنشاه ایران و اعلیحضرت امپراطور کل روسیه استقرار و توسعه روابط تجارتي مابین دو دولت را از نخستین فواید اعاده صلح میداند چنین صلاح دیدند که ترتیباتی که راجع بحفظ تجارت و امنیت اتباع دولتین است در بک مقاوله نامه ای علییده بطور مرضی الطرفین نگارش باید و این مقاوله نامه که مابین وزرای مختار طرفین انعقاد و باین عهدنامه انضمام خواهد یافت مثل این است که جزو متمم همین عهدنامه صلح بوده باشد. (۱)

اعلیحضرت پادشاه ایران بدوات روس حق میدهد که کمافی السابق هر جا که بجهت منافع تجارتي لازم باشد بانجا قنسول و وکیل تجارتي بفرستد و متمهد میشوند که این قنسول و وکلای تجارتي را که من تبع هر يك زیاده از ده نفر نخواهد بود از حمایت و احترامات و امتیازاتی که لازمه سمت رسمیت آنها است بهره مند سازد اعلیحضرت

(۱) در شماره آتی به درج خواهد شد

امپراطور روسیه هم وعده میدهد که رفتار بمثل را در ماده قوت-بول و وکلای تجارتنی اعلیحضرت شاهنشاهی منظور دارد.

در صورت شکایت حقه دولت ایران از یسکی از مامورین یاقنسولهای روس وزیر مختار یا شارژدافری که سردنبار دولت علیه ایران اقامت و باین اشخاص ریاست بلافاصله دارد مشارالیه را از ماموریت خود خلع کرده و موقتاً کفالت کار او را بهر کس صلاح داند واگذار خواهد کرد.

### دعاوی ، مطالبات و غیره

**فصل یازدهم -** پس از حصول صلح بامور و دعاوی اتباع طرفین که بواسطه وقوع جنگ در عهده تمویق مانده بود مراجعه شده و از روی عدالت قطع و فصل خواهد شد و مطالباتی که اتباع طرفین از یک دیگر یا از خزانه زمین دارند بالتامام عاجلاً تادیه خواهد شد.

**فصل دوازدهم -** طرفین معظمین معاهدین نظر بمنافع اتباع خود متفق الرأی شدند که برای اشخاصی که در دوطرف رود ارس دارای اموال غیر منقوله هستند مهلتی سه ساله قرار دهند که بومی الیهم بتوانند آنرا بطور دلخواه بمبایمه و معاوضه برسانند ولی اعلیحضرت امپراطور کل روسیه تاحدی که این شرط راجع بخود اوست حسین خان سردار سابق ایروان و برادرش حسن خان و رحیم خان حاکم سابق نخجوان را از انتفاع مدلول شرط مزبوره مستثنی میدارد.

### اسرا و فراریان

**فصل سیزدهم -** تمام اسراء جنگی را که طرفین در هنگام محاربه اخیره و یا قبل از آن دستگیر کرده اند و همچنین اتباع دولتی که در اوقت سایره اسیراً گرفتار شده باشند در ظرف چهارماه مسترد خواهند شد.

بعد از آنکه باین اشخاص ارزاق و اشیاء لازمه داده شد بومی الیهم را بطرف عباس آباء حرکت داده و در آنجا بسکیمیسر هائیکه از طرفین

برای استرداد و تهیه اعزام باوطن ایشان مامور شده اند تسلیم خواهند کرد .

در باره اسراء جنگی و اتباع دولتی که باسیری گرفتار شده و بسبب بعد مکان آنها و یا بعلت دیگری در ظرف مدت فوق مسترد نشده اند طرفین معاهدین همین ترتیبات را مرعی و مچری خواهند داشت .  
دولتین ایران و روس مخصوصاً این حق را برای خود قرار میدهند که ای وقت کان این قبیل اشخاص را مطالبه نمایند و ملتزم میشوند که هر وقت خود اسراء اظهار کرده یا از طرفین مطالبه شدند مومی الیهم را مسترد سازند

**فصل چهاردهم -** دولتین معاهدتین معاهدتین اخراج فراریها و ترانس فوژهای را (۱) که قبل از جنگ یاد مدت آن بتحت اطاعت و حکومت طرفین آمده باشند مطالبه نخواهند کرد .

ولی چون مناسبات خفیه بعضی از ترانس فوژها با تابعین و هموطنان سابق موجب حصول نتایج مضره میشود لهذا محض دفع و جلوگیری این نتایج دولت علیه ایران متعهد میشود که در منصرفات خود که مابین حدود ذیل واقع است حضور و توقف اشخاصیکه الحال یا بعدها باسمه مشخص خواهد شد روا ندارد و مقصود از حدود از یکطرف رود ارس و از طرف دیگر خطی است که بواسطه رود جهریق و دریاچه ارومی و رود جقنور و رود قزل اوزن الی مصب آن در دریای خزر ترسیم میشود .

اعلیحضرت امپراطور کل روسیه نیز وعده میدهد که در خانات قراباغ و نخجوان و در قسمت خانات ایروان که در سمت راست ارس واقع است ترانس فوژهای ایرانی را نگذارد توطن و سکنه نمایند ولیکن مقرر است که این ماده صورت لزوم نخواهد یافت مگر درباره

(۱) کسیکه از اردوی خود باردوی خصم رفته باشد



اشخاصیکه طرف رجوع عامه یا دارای بعضی مقامات دیگر هستند از قبیل خوانین و بیگها و رؤسای روحانی یعنی ملاها که اعمال شخصی و تحریک و مناسبات خفیه ایشان باعث سوء اثر در باره هموطنان و تابعین آنها میشود و اما در خصوص نفوس عامه مملکتین مقرر است که اتباع دولتین که بممالک یکدیگر رفته یا در آتیه بروند آزاد هستند که در هر جائیکه آن دولت یعنی دولتی که این اشخاص در حیطه حکومت و اقتدار آن در آمده اند صلاح داند توطن و سکنا نمایند

**فصل پانزدهم -** چون قصد سلیم و نیت خیریت عمیم اعلیحضرت شاهنشاه ایران این است که ممالک خود را مرفه‌الحال و اتباع دولت علیه را از تشدید مصائب و صدمات حاصله این جنگ که بسلم و سعادت ختم شده است مصون و محفوظ دارد لهذا در باره تمام اهالی و کار گزاران آذربایجان عفو کامل و رحمتی شامل مبذول میدارند بطوریکه هیچکس از این اشخاص چه بجهت عقاید و نیات و چه از حیث رفتار و کرداری که در موقع جنگ یا در مدت تصرف ایالت مزبور از ایشان بظهور رسیده مورد تعرض و اذیت واقع نخواهد شد و علاوه بر این از امروز مهلتی یکساله بانها داده میشود تا اینکه بطور آزادی از ممالک ایران با کسان خود بممالک روسیه بروند و اموال منقوله خود را بخارج حمل نموده و بفروش برسانند بدون اینکه دولت علیه ایران یا کار گزاران محلی اندک مانعنی نموده و از اموال و اشیائیکه فروخته یا بخارج حمل میشود حقوق و مرومی دریافت یا تکالیفی در مورد آن بگذارند اما در باب اموال غیر منقوله بمومی‌الهم پنج ساله مهلت داده میشود که اموال مزبوره را بفروش برسانند یا بطور دلخواه انتقال و انتزاع نمایند .

کسانیکه در این مدت یکساله مجرم بجنحه و جنایت ( کریم ) و مستوجب سیاست معموله دیوانخانه شوند از این عفو مستثنی خواهند بود .

**فصل شانزدهم -** وزرای مختار طرفین بمجرد امضای این